

АРГУМЕНТНИ И ПРЕДИКАТНИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИ КАТЕГОРИИ, ИЗРАЗЯВАНИ ОТ ФОРМАНТА -ИК В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Лора Желева

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН

l.mikova@ibl.bas.bg

Резюме: Докладът се опира на тезата за изоморфизъм между изречението и производната дума – теза, възприета в полската академична граматика и след това доразвита и станала основна за 9. том на *Българско-полската съпоставителна граматика*, посветен на словообразуването. При този подход се използва теорията на предикатно-аргументната структура. Словообразователните категории се определят въз основа на типове-те аргументи и предикати, изразявани от форманта. Чрез прилагане на този модел в доклада представяме аргументните и предикатните словообразователни категории, които се наблюдават при съществителните имена в българския език, образувани с наставка -ик.

Ключови думи: словообразователни категории, предикатно-аргументни структури, български език, съществителни имена, наставка -ик

1. Въведение

Идеята за „последователно семантичен и изоморфен подход в словообразователните изследвания“ принадлежи на Станислав Каролак (Maldjieva 2009: 9). Вяра Малджиева развива тази идея в 9. том на *Българско-полската съпоставителна граматика*, посветен на словообразуването. Тя описва производните думи чрез теорията на предикатно-аргументната структура, използвана при изследване на изречението. Авторката приема два основни принципа: изоморфизъм както на семантичната, така и на синтактичната структура на сложните езикови единици, каквито са изречението и производната дума; посока на описанието от съдържанието към формата, като към производната дума се подхожда като към морфемна структура със сумарно значение, за описанието на което се прилагат същите семантични категории като при изречението (пак там). В своя труд по словообразуване Вяра Малджиева, развивайки подхода от полската академична граматика (Gramatyka 1984, Gramatyka 1999²⁴) и от синтактичното изследване в 5. том на *Българско-полската съпоставителна граматика* (Коритковска / Korytkowska 2011²⁵), прави семантична класификация на производните думи и извежда словообразователни категории въз основа на типовете предикати и аргументи, изразявани от форманта (Maldjieva 2009: 40).

В настоящия доклад, прилагайки подхода от 9. том на *Българско-полската съпоставителна граматика* (БПСГ), ще представим словообразователните категории, свойствени на съществителните имена в българския език, образувани с наставка -ик. Анализираният материал наброява над 700 думи и е ексцерпиран от *Обратния речник на българския език* (София: Изток – Запад, 2011).

Преди да пристъпим към представянето на словообразователните категории, ще направим някои теоретични уточнения.

Един от основните принципи при подхода, който прилагаме, е, че се приема наличието на структурен изоморфизъм между изречението и производната дума, тоест че едни и същи комбинаторни правила действат както при съчетаването на думите в изречението, така и при съчетаването на морфемите в производните думи (Maldjieva 2009: 18; Малджиева / Maldzhieva 2006: 200).

²⁴ Gramatyka 1999 е всъщност преработено издание на оригиналната полска академична граматика от 1984 г., като основната концепция и структурата са същите.

²⁵ Цитираното издание е превод на български от Диана Благоева, като оригиналният труд на полски е от 1992 г.

Приема се също, че семантичната структура на производната дума, подобно на семантичната структура на изречението, представлява понятийна структура – предикатно-аргументна. Чрез езика предаваме представи, ситуации, които възникват в съзнанието ни. Ситуациите предполагат някакви участници. Термините *предикат* и *аргумент* са заимствани от логиката, като с термина *предикат* означаваме ситуациите, а с термина *аргумент* – участниците в тях (срв. Gramatyka 1984: 20 – 21). В предикатно-аргументната структура главно, конститутивно понятие е предикатът. Той имплицира (задължително изисква като свои съдържателни допълнения) подчинени понятия – аргументи (Малджиева / Maldzhieva 2006: 200; Maldjieva 2009: 19). От своя страна аргументите могат да бъдат предметни или предикативни (представляващи други предикатно-аргументни структури). Например предикатът 'защитавам' имплицира предикативен аргумент, тъй като *защитата* като понятие предполага предпазване от нещо, тоест означава ситуация, а не предмет или участник в ситуация. Парафразата на 'защитавам' е 'правя така, че да не се случи нещо' (срв. Maldjieva 2009: 61). Предикат, който отваря позиции само за предметни аргументи, е предикат от I ред, а предикат, който отваря позиция и за предикативен аргумент, е предикат от II ред (пак там, с. 19). Предикат, който имплицира (отваря позиции за) повече от един предикативен аргумент, е релационен предикат. Предикативният аргумент представлява предикатно-аргументна структура, която запълва позиция, отваряна от предикат от II ред. Тоест в този случай са налице две предикатно-аргументни структури, конституирани от два предиката, като единият е ядрен – предикатът, който имплицира предикативния аргумент, представляващ предикатно-аргументна структура, а предикатът, който конституира тази предикатно-аргументна структура, е вътрешен (вж. напр. Gramatyka 1984: 69 – 70, 76). Например при съществителното *калник* предикатно-аргументната структура е 'нещо прави така, че / предизвиква това, че калта не пръска в определени посоки'. В нея ядреният предикат е 'правя/предизвиквам', а вътрешният – 'пръска'.

По отношение на формалната структура на производната дума се приема, че тя се състои от словообразователна основа и словообразователен формант (Maldjieva 2009: 15). При определянето на основната репрезентация и вариантите на форманта *-ик* се ръководим от принципите, описани и приложени от Вяра Малджиева (Maldjieva 2009: 93; Малджиева / Maldzhieva 2017: 200). Според тези принципи „за основна репрезентация на даден формант трябва да се приеме тази, която се появява в максимално независима, най-малко контекстово обусловена позиция“, като „от гледна точка на икономичността на описанието изглежда подходящо допълнително да се приеме, че основна е най-късата репрезентация. Останалите репрезентации на словообразователната морфема – форманта, представляват негови варианти“ (пак там). Ще отбележим, че и в Академичната граматика (ГСБКЕ / GSBKE 1983: 51, 52) *-ник* се разглежда като разширен вариант на *-ик*. Наставката *-ник* е възникнала „от приименната употреба на праславянския суфикс *-ikъ*“ при свързването му „с основи на прилагателни имена с наставка *-ен* (от *-ън*)“, например *умен* – *умник*, или „с основи на минали страдателни причастия“, например *пратен* – *пратеник* (Радева / Radeva 2007: 51).

При подхода, който прилагаме, типове предикати и аргументи, които се изразяват от форманта, са основа за семантичната класификация на производните думи и за обособяване на словообразователни категории (Maldjieva 2009: 40). По-долу въз основа на изведените в 9. том на БПСГ словообразователни категории ще представим аргументните и предикатните словообразователни категории, към които спадат съществителните имена, образувани с наставка *-ик*, в българския език. Последователното разглеждане на семантичната структура на производната дума като предикатно-аргументна структура е новост в словообразователните изследвания. Този подход дава възможност за нов поглед върху словообразователната система чрез задълбочен семантичен анализ на производните думи.

2. Анализ на аргументните и предикатните словообразователни категории, свойства на производните съществителни имена, образувани с наставка *-ик*

2.1. Аргументни словообразователни категории при производните съществителни, образувани с наставка *-ик*

Първо ще изредим аргументните словообразователни категории при производните съществителни, образувани с наставка *-ик*. За дефинирането на тези категории се опираме изцяло на представянето им у В. Малджиева (пак там, с. 44 – 49) и отчасти у М. Коритковска (Коритковска / Korytkowska 2011).

Агенс (Ag) – аргументна позиция при предикат за каузация, действие, дейност: 'x (Ag) действа / прави нещо / е причина да стане нещо'. Дейността е самостоятелна, без влиянието на външни физически сили. За разлика от синтактичното описание при М. Коритковска, според което „аргументите със стойност Ag по принцип са маркирани с признака [+Anim]“ (Коритковска / Korytkowska 2011: 135), т.е. с признака *одушевеност*, в словообразователното описание на В. Малджиева се приема, че агентивни аргументи могат да бъдат не само понятия за живи същества, тъй като с предикати за самостоятелна дейност се свързват също така понятия за неживи същности и от самата морфемна структура, без да се вземе предвид лексикалното значение на деривата, не може да се изведе тази характеристика – *влекач* може да бъде както 'този, който влачи', така и 'това, което влачи'. По тази причина не се обособява отделна категория за вършител на действието при лексемите, които означават живи същества, и отделна категория за изпълнител на действието при лексемите, които не означават живи същества (Maldjieva 2009: 44 – 45).

Към словообразователната категория Агенс принадлежат производни съществителни, образувани с формант *-ик*, като *закрилник* 'този, който закриля / дава закриля', *съветник* 'този който съветва / дава съвет', *съдник* 'този, който съди / извършва съд', *будилник* 'това, което буди', *историк* 'този, който действа в областта на историята', *калник* 'това, което защитава от кал', *комарник* 'това, което защитава от комари'.

Пациенс (Pat) – аргументна позиция при предикат за каузация, действие, дейност, които са самостоятелни, без влиянието на външни физически сили: 'x (Ag) действа върху у (Pat) / прави нещо с у (Pat)'. Отношението на аргументното съдържание към съдържанието на предиката е 'подлагане на действието на агенса, на предизвикваните от тази дейност промени'. Например: *възпитаник* 'този, който е възпитаван', *пленник* 'този, който е пленен / който е в плен', *пратеник* 'този, който е пратен'.

Експериенцер (Exp) – аргументна позиция при предикат за състояние, отнасящо се до менталната, емоционалната или интелектуалната сфера, както и до сетивните възприятия: 'x (Exp) вижда / чува / чувства / преживява (изпитва) / познава Р'. Тук спадат и емоционалните и интелектуалните предразположения: 'x (Exp) изповядва / има наклонност (нагласа) Р'. Например: *завистник* 'този, който изпитва завист', *наивник* 'този, който е наивен', *умник* 'този, който е умен'.

Тъй като аргументната позиция Експериенцер е отваряна и от предикати за склонност към действие, има много случаи, които са на границата между Агенс и Експериенцер (по този въпрос вж. и Желева / Zheleva 2020). Такива гранични случаи са например производните съществителни *клеветник*, *побойник*, *прахосник*. При тях, от една страна, е налице ментално състояние – склонност, нагласа, а от друга страна, присъства и действие – склонността е към извършване на действие. Ние приемаме, че при подобни производни съществителни водещо е действието, и ги отнасяме към аргументната словообразователна категория Агенс.

Резултат (Res) – аргументна позиция при предикат за креативно действие (каузация): 'x (Ag) предизвиква това, че у (Res) възниква от z (Mat)', 'x (Ag) произвежда у (Res) от z (Mat)'. Например: *сламеник* 'това, което е направено от слама', *сребърник* 'това, което е направено от сребро', *тиквеник* 'това, което е направено от тиква'.

Инструмент (Instr) – аргументна позиция при предикат за действие със задължителни позиции за аргументи Ag и Pat/Res: 'x (Ag) произвежда у (Res) с помощта на / използвайки z (Instr)', 'x (Ag) действа върху у (Pat) с помощта на / използвайки z (Instr)'. Инструментът е предмет със собствена форма, който служи на агенса за извършване на дейността, без да променя в резултат на това своите свойства си и без да става част от пациенса или резултата от дейността. Например: *поялник* 'това, с което се пой нещо', *пържолник* 'това, с което някой прави пържоли', *ъгълник* 'това, с което някой прави ъгли'.

Материя (Mat) – аргументна позиция при предикат за креативно действие (каузация): 'x (Ag) предизвиква това, че у (Res) възниква от z (Mat)', 'x (Ag) произвежда у (Res) от z (Mat)'. Според нас в ексцерпирания материал само едно производно съществително, образувано с наставка *-ик*, принадлежи към тази словообразователна категория – *варовик* 'това, с което някой прави вар'.

Обект (Ob) – аргументна позиция при екзистенциален предикат, при предикат, отнасящ елемент към клас, и др. Например: *старик* 'този, който е стар', *правоъгълник* 'това, което има прави ъгли / което е правоъгълно', *газеник* 'това, което свети чрез горене на газ'. Относно *газеник* трябва да поясним, че светенето е състояние, а не действие, затова предикатът *свети* отваря позиция за аргумент със стойност Обект (срв. Коритковска / Korytkowska 2011: 96 – 97).

Част (Pars) – аргументна позиция при предикат 'x (Ob) се състои от y (Pars) = y (Pars) е част от x (Ob)'. Например: *четник* 'този, който е част от чета', *съюзник* 'този, който е част от съюз', *випускник* 'този, който е част от випуск'.

Диспонент (Dysp) – аргументна позиция при предикат за притежание: 'x (Dysp) има / притежава / е собственик на y (Ob)'. Според нас в ексцерпирания материал само едно съществително, образувано с форманта *-ик*, принадлежи към тази словообразователна категория – *собственик* 'този, който притежава собственост / нещо собствено'.

Бенефициент (Ben) – аргументна позиция при предикат за действие върху нещо или за получаване на полза от действие, състояние: 'y (Ag) дава на x (Ben) z (Ob)', 'x (Ben) получава от y (Ag) z (Ob)', 'x (Ben) използва z (Ob)'. От ексцерпирания материал към тази категория отнасяме само две производни съществителни с наставка *-ик*: *наследник* 'този, който получава / е получил наследство', *приемник*₁ (лице) 'този, който приема / е приел нещо' (*приемник*₂ 'устройство, което служи за приемане и преобразуване на излъчени радиовълни, електромагнитни вълни, сигнали и под.' отнасяме към категорията Агенс, тъй като според нас по-естествено е да се каже, че приемникът приема вълните, а не че човек приема вълните с помощта на приемник. Случаят обаче е граничен и ако се сметне за естествено и приемливо да се каже, че човек приема вълните с помощта на приемник, то *приемник*₂ ще попадне в категорията Инструмент).

2.2. Предикатни словообразователни категории при производните съществителни, образувани с наставка *-ик*

В 9. том на БПСГ са изведени общо 15 предикатни словообразователни категории (Състояние, Събитие, Място, Начин, Предразположение, Негация, Причиняване, Подобие, Отношения, Размер, Пол, Млада възраст, Емоция и/или оценка, Количество, Интензивност). По отношение на предикатните словообразователни категории при съществителните, образувани с наставка *-ик*, се наблюдават само три от тях, които са представени по-долу. За дефинирането им отново се опираме на представянето им у В. Малджиева (Maldjieva 2009: 51, 53 – 55).

Място (Spat) – нерелационен предикат от II ред (т.е. имплицира предикативен аргумент, но не повече от един): 'място, където P''. Например: *преливник* 'място, където нещо прелива', *свещник* 'място, където се намират / слагат свещи', *патичарник* 'място, където се прави нещо с патици'.

Подобие (Simil) – релационен предикат от II ред (т.е. имплицира повече от един предикативен аргумент): 'P' (x'...) подобно на / така, както P'' (x''...)'. Според нас в ексцерпирания материал от съществителните, образувани с наставка *-ик*, само едно спада към тази словообразователна категория: *копитник* 'това, което е подобно (по вид) на копито' (растение, чиито листа имат форма, подобна на копито).

Отношения – към тази обща категория се причисляват различни релационни предикати от II ред. Те конституират предикатно-аргументни структури с обща логическа форма P (P', P''). В рамките на тази категория могат да се разграничат субкатегории на отношения, чието съдържание се извежда от съдържанието на семантичния клас на произвеждащата дума и съдържанието на форманта. Отношението може да е например пространствено (R-spat): 'пространство, в което P' (x'...) е над (/под/пред/между...) спрямо пространството, в което P'' (x''...)'. Например: *нашийник* 'нещо, което се намира / се слага на шията', *подбрадник* 'нещо, което се намира / се слага под брадата', *прицветник* 'нещо, което се намира при цвета (на растението)', *предплужник* 'нещо, което се намира / се слага пред плуга', *подлакътник* 'нещо, което се намира / се слага под лакътя' (лексикално значение: 'дръжка на стол, кресло и под. за облягане на ръцете', също и 'специална плоскост в спортен екип, обикн. костюм на мотоциклетист, която предпазва лакътя от нараняване').

3. Обобщение

Въз основа на предложениния анализ на производните съществителни имена в съвременния български книжовен език, образувани с наставка *-ик*, може да се направят следните изводи.

На тези съществителни са свойствени всички аргументни словообразователни категории, изведени при съпоставителното изследване на словообразователните системи на българския и полския език. От ексцерпиранияте над 700 производни съществителни на *-ик* според нас най-много принад-

лежат към категориите Агенс и Обект (към всяка от тях отнасяме над 200 съществителни на *-ик*). Във всички останали категории попадат много по-малко съществителни, като към категорията Експериенцер отнасяме над 80, а към останалите категории (Пациенс, Резултат, Инструмент, Материя, Част, Диспонент, Бенефициент) – по по-малко от 20 съществителни на *-ик*.

По отношение на предикатните словообразователни категории при производните съществителни на *-ик* в българския наблюдаваме само три (от изведените общо 15). Това са категориите Място, Подобие и Отношения (по-точно – Пространствени отношения). Към категорията Място отнасяме над 50 думи, към категорията Пространствени отношения – над 30 думи, а към категорията Подобие – само една дума.

Последователният семантичен анализ на производните думи чрез теорията на предикатно-аргументната структура е новост както в изследванията по словообразуване изобщо, така и в проучванията на българската словообразователна система в частност. При този тип анализ се извършва задълбочено изследване на семантиката на производните думи. Новаторството и задълбочеността на подхода дават възможност за нов поглед върху словообразователната система.

Цитирана литература / References

- ГСБКЕ 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: Издателство на БАН. (GSBKE 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Желева 2020: Желева, Л. За обхвата на аргументните позиции Агенс и Експериенцер и някои проблемни моменти при разграничаването им. – В: Мичева, В., Д. Благоева, М. Витанова, М. Цибранска, С. Колковска, Т. Александрова (отг. ред.). *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2020). I том*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 126 – 132. (Zheleva 2020: Zheleva, L. Za obhvata na argumentnite pozitsii Agens i Eksperientser i nyakoi problemni momenti pri razgranichavaneto im. – In: Micheva, V., D. Blagoeva, M. Vitanova, M. Tsibranska, S. Kolkovska, T. Aleksandrova (otg. red.). *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ (Sofia, 2020). I tom*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, pp. 126 – 132.) <https://ibl.bas.bg/wp-content/uploads/2020/07/PROCEEDINGS_IBLCONF2020_vol1a.pdf> [09.01.2021]
- Коритковска 2011: Коритковска, М. *Българско-полска съпоставителна граматика. Том 5. Типове предикатно-аргументни позиции*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (Korytkowska 2011: Korytkowska, M. *Balgarsko-polska sapostavitelna gramatika. Tom 5. Tipove predikatno-argumentni pozitsii*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“.)
- Малджиева 2006: Малджиева, В. За отношението между лексикалното и словообразователното значение на дериватите. – In: Koseska-Toszewa, V., R. Roszko (red.). *Semantyka a konfrontacja językowa. T. 3*. Warszawa, pp. 195 – 206. (Maldzhieva 2006: Maldzhieva, V. Za otnoshenieto mezhdu leksikalnoto i slovoobrazovatelnoto znachenie na derivatite. – In: Koseska-Toszewa, V., R. Roszko (red.). *Semantyka a konfrontacja językowa. T. 3*. Warszawa, pp. 195 – 206.)
- Малджиева 2017: Малджиева, В. Принципи на съпоставителното формално описание на словообразователните структури в полски и български език. – В: *Език и литература*, № 1 – 2, с. 194 – 206. (Maldzhieva 2017: Maldzhieva, V. Printsipi na sapostavitelnoto formalno opisanie na slovoobrazovatelnite strukturi v polski i balgarski ezik. – In: *Ezik i literatura*, № 1 – 2, pp. 194 – 206.)
- Радева 2007: Радева, В. *В света на думите. Структура и значение на производните думи*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Radeva 2007: Radeva, V. *V sveta na dumite. Struktura i znachenie na proizvodnite dumii*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.)
- Gramatyka 1984: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Gramatyka 1999: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Wyd. 3, poprawione. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Maldjiewa 2009: Maldjiewa V. *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. T. 9. Słowotwórstwo*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

**ARGUMENT AND PREDICATE DERIVATIONAL CATEGORIES,
EXPRESSED BY THE FORMANT *-IK* IN BULGARIAN**

Lora Zheleva

**Institute for Bulgarian Language
“Prof. Lyubomir Andreychin”, BAS**

l.mikova@ibl.bas.bg

Abstract: The paper is based on the thesis that there is isomorphism between the sentence and the derived word. This thesis is adopted in the Polish academic grammar and it is further developed and serves as a base in the 9th volume of the Bulgarian-Polish Contrastive Grammar, which is about word formation. This approach uses the theory of the predicate-argument structure. The establishment of the derivational categories is based on the argument and predicate types, expressed by the formant. Using this model the paper presents the argument and predicate derivational categories, which are observed among the nouns in Bulgarian, which are derived with the suffix *-uk*.

Keywords: *word formation, predicate-argument structures, Bulgarian language, nouns, suffix -uk*

Lora Zheleva
Institute for Bulgarian Language
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria